

dežření, až když si je krok za krokem osvojuje. Zatímco o obecné platnosti a využitelnosti prvních kroků na empirickém poli netřeba pochybovat („slovník analýz diskurzu“ na s. 64–65 lze považovat za jeden z vrcholů předkládané publikace), překvapí např. malá integrace pracovních postupů *frame-analysis* (příp. *script-* nebo *scenario-analysis*), argumentačních a narativních analýz, v jiných typech analýz diskurzu zhusta využívaných. Technicistní Keller rovněž zapomíná na kritické teorie; úzký vztah ideologie–diskurz, tj. hlavní východisko kritických analýz diskurzu, zde v empirické podobě takřka neožívá. Závěr empirického procesu, ona již v základních tezích zmíněná „rekonstrukce diskurzu“ (a vskutku zásadní otázka – není pokus o rekonstrukci „starého“ vždy jen konstrukcí „nového“?), je čistě Kellerovým projektem, o čemž ostatně svědčí i závěrečné ilustrační příklady v publikaci pocházející už jen z výzkumů provedených samotným Kellerem (resp. jeho kolegy). V předchozích kapitolách byly ilustrační příklady vybírány z daleko rozmanitější palety výzkumů, přičemž výběrem autor jistě jen sledoval cíl ukázat tu nejnávodnější aplikaci převzatých empirických postupů (jako např. využití otevřeného, axiálního a selektivního kódování zakotvené teorie u Stefana Titschera et al. nebo memopoznámek u Reiner Diaz-Bona, s. 102–103) v rámci analýzy diskurzu. Bylo by však možné se ptát, zda disproporce mezi rozličností ukázek v základní fázi výzkumu a jen augsburgským původem příkladů ve finální fázi výzkumu nesvědčí o snaze podpořit dojem univerzálnosti jednoho zde nabízeného metodologického systému, či zda nejde přímo o důkaz, že tak komplexní výzkum se všemi Kellerem nabízenými kroky lze provést jen těžko (a že s trochou nadsázky by se z analýzy textů coby fragmentů diskurzu, seskupených kolem i té nejaktuálnější diskurzivní události, stala v průběhu výzkumu historická DA).

Výše zmíněnými výhradami však nehodlám pochybovat o přínosnosti a využitelnosti předkládané publikace. V německé so-

ciální vědě lze od devadesátých let vysledovat zintenzivnění prací na empirické metodologii pro sociálněvědní analýzy diskurzu, což je reakce na předchozí produkci spíše teoretických prací pod hlavičkou DA, a předkládaná kniha se dá chápat jako vyústění tohoto procesu. Jako taková byla přijata pozitivně a recenze v *Soziologische Revue* končí přesvědčením, že „tento dobrý souhrn svou přehlednou strukturou, precizním provedením a obsáhlou bibliografií přinese velký užitek nejen debutantům oboru“ (Angermüller, Johannes. 2005. „Doppelbesprechung. Diskursanalyse – ein Ansatz für die interpretativ-hermeneutische Wissenssoziologie?“ *Soziologische Revue* 18 (1): 29–33).

Fungování diskurzů v sociálních praktkách ústí podle Normana Fairclougha v konstituování dalších diskurzů, stylů a žánrů. Budeme-li se na předkládaný Kellerův text dívat „diskurzivně“, pak se v rámci „diskurzu o diskurzu“ jedná o mimořádně zdařilou realizaci a reprodukci. Užitečnost této publikace je v přímém vztahu s očekáváními kladebnými na produkci odborné literatury jako žánrově specifické sociální praktiky. Jestliže odborná nakladatelství v posledních letech zásobují knihkupectví obsáhlými sborníky základních teoretických textů k analýze diskurzu, aspirujícími stát se jejími „biblemi“, tím spíš vynikne přínos sporadicky se vyskytující „kuchařky“. Fakt, že ta Kellerova je produktem německého prostředí, může český čtenář ve světě anglofonní dominance interpretovat pozitivně: v češtině by analogickou práci nenašel, ale i hledání příručky obdobných parametrů v angličtině by byl docela problém.

Jan Křeček

Norman Fairclough: *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*

London, New York, Routledge 2003, 270 s.

Norman Fairclough, emeritní profesor univerzity v britském Lancasteru, dnes patří k nejznámějším představitelům „kritické analýzy

diskurzu". Recenzovaná kniha sice do tohoto výzkumného odvětví programově neuvádí, ale je jím prostoupena, takže se z ní čtenář o kritické analýze diskurzu hodně doví.

Jak známo, diskurzivní analýzy v sociálních vědách jsou velmi ovlivněny přístupem M. Foucaulta (srov. zejm. jeho přednášku *Řád diskurzu* a knihu *Archeologie vědění*), ale odborníci pracující ve foucaultovském duchu se analýze textů příliš nevěnují – Fairclough vychází z toho, že opravdové porozumění sociálním účinkům diskurzu není možné, aniž by se analytik blíže zabýval tím, co se děje, když lidé mluví nebo píšou (s. 2–3). Sám sebe Fairclough řadí do proudu, který označuje jako „textově orientovaná diskurzivní analýza“. Autorovým obecným cílem je v recenzované knize ukázat, jak by sociální výzkum a teorie mohly ovlivňovat podobu textové analýzy a z druhé strany jak by mohla textová analýza zkvalitňovat sociální výzkum (s. 7).

Kniha se podle autora obrací především na dvě skupiny čtenářů – studenty a odborníky z oblasti společenských věd (jako jsou sociologie, politologie, pedagogika, mediální studia) a studenty a odborníky filologických specializací. Podle autorových zkušeností má první skupina čtenářů velmi často co do činnosti s analýzou jazyka, promluv a textů, avšak sama při tom pociťuje, že není k takovým analýzám teoreticky, metodologicky a koneckonců ani prakticky dostatečně připravena. Přitom náhodná setkání s tím, co produkuje většinová lingvistika (tj. tzv. formální lingvistika), vyvolává v této skupině společenskovědních studentů a odborníků dojem, že poznatky lingvistiky jsou pro jejich potřeby v zásadě nepoužitelné a že zájmy lingvistů jsou se zájmy společenskovědních pracovníků neslučitelné. Faircloughova kniha však míří i do řad lingvistů – chce být úvodem do „sociální analýzy mluveného a psaného jazyka“, a tedy protívahou právě oné „formální lingvistiky“. Tím se řadí do širokého proudu dnešní sociolingvistiky, ale její osobitost, jak zdůrazňuje autor, je v tom, že chce zároveň systematicky ukazovat rele-

vantnost jazykových analýz pro sociální výzkum.

Kniha je velmi přehledně uspořádána a vyhovuje vysokým didaktickým nárokům. Je členěna do čtyř částí, jejichž názvy dobře vystihují autorův přístup: I. „Sociální analýza, diskurzivní analýza, textová analýza“ (zde je zdůrazňována vzájemná spjatost všech tří komponentů), II. „Žánry a akce“, III. „Diskurzy a reprezentace“, IV. „Styly a identity“. Tyto části jsou členěny do dalších kapitol, přičemž každá kapitola začíná tabulkovým přehledem textových a společenských problémů, jimž je věnována. Na konci knihy (s. 229–255) jsou otištěny všechny texty, resp. jejich delší fragmenty, k nimž se v knize odkazuje a které byly na příslušných místech analyzovány. Další obsáhlý appendix (s. 212–226) tvoří seznam a stručný výklad základních pojmů; v seznamu jsou rovnoměrně zastoupeny jak pojmy textově lingvistické (jako modalita, nominalizace, pragmatika), tak pojmy z oblasti společenských věd (jako „governance“, hegemonie, nový kapitalismus). Následuje seznam „základních teoretiků“, filozofů, sociologů, politologů, lingvistů, k nimž se Fairclough hlásí, a stručná charakteristika jejich díla (uvedeni jsou tito: M. Bachtin, R. Bhaskar, B. Bernstein, P. Bourdieu, M. Foucault, A. Giddens, J. Habermas, M. Halliday, D. Harvey, B. Jessop, E. Laclau).

Pro Fairclougha je charakteristické pečlivé rozlišování a zároveň propojování sociálních a jazykových jevů na různých úrovních. Východiskem je to, že texty (promluvy) jsou částmi sociálních událostí (s. 21). Míra užívání jazyka je přitom v různých sociálních událostech různá. Např. ve vysokoškolské přednášce je poměrně vysoká, při fotbalové hře poměrně nízká. Sociální události jsou však jen jedním aspektem sociální, a to vedle dalších dvou aspektů – sociálních praktik, tj. relativně fixovaných forem sociálních aktivit (např. školní vyučování, návštěva u lékaře), a sociálních struktur (např. školský systém, sociální třída), přičemž vztah těchto tří aspektů lze vystihnout tak, že sociální praktiky mají zprostředkující funkci mezi so-

ciálními strukturami a sociálními událostmi. Tyto tři aspekty sociální mají své koreláty v oblasti jazykových/sémiotických jevů: sociálními strukturami jsou jazyky ve smyslu „souboru možností“ (v zásadě Saussurovo *langue*), k sociálním praktikám patří řady diskurzu a k sociálním událostem texty (promluvy). Řád diskurzu je sítí sociálních praktik, která „řídí“ realizaci jazykových možností, tedy toho, co bude, nebo nebude řečeno, resp. jak to bude řečeno. Jinými slovy, řád diskurzu je sociální organizací a kontrolou podoby textů, resp. jazykového variování (s. 24). Základní komponenty řádu diskurzu jsou samotné diskurzy (mající primárně funkci reprezentační), žánry (primárně s funkcí akční) a styly (primárně s funkcí identifikační).

Vidíme, že výraz „diskurz“ se v tomto systému objevuje ve dvou významech (viz sám Fairclough, s. 26): 1. jako abstraktní („nepočítatelný“) výraz odkazující k jazykovým jevům jakožto prvkům sociálního života, tedy – ve Faircloughově systému – jako výraz situující „diskurz“ na úroveň sociálních praktik, kde se hovoří o diskurzu jako o „řádu diskurzu“ a o jeho jednotlivých komponentech, 2. jako („počítatelný“) výraz odkazující ke konkrétnímu způsobu reprezentování určité oblasti světa a na této úrovni je smysluplné hovořit např. o soupeření nebo prostupování dvou nebo více diskurzů.

„Diskurzivní úroveň“ (zahrnující žánry, diskurzy a styly) je tedy prostředníkem mezi sociálním kontextem (chápaným jako sociální událostí, sociální praktiky, sociální struktury) a konkrétním textem. Diskurzy, žánry a styly jakožto jednotlivé komponenty řádu diskurzu jsou jak textovými, tak sociálními elementy. Žánry jsou relativně fixované způsoby jednání (*ways of acting*), např. interview, diskurzy jsou relativně fixované způsoby reprezentování (*ways of representing*), např. diskurz nějaké politické strany, a styly relativně fixované způsoby existence, resp. produkování identit (*ways of being, (self)identifying*), např. manažerský styl. Tých konkrétní text nebo promluva jsou zároveň nějakým jedná-

ním, resp. akcí (jako varování, oznamování), reprezentací (např. nějaké události) a produkováním identity (např. autora nebo příjemce textu), i když konkrétní text může zdůrazňovat tyto jednotlivé komponenty v různé míře (jedním z častých postupů diskurzivních analýz ve službách znesamozřejmování určitého druhu reprezentování je odhalování skrytého autorství příslušné reprezentace nebo poukaz na to, co se vlastně příslušnou reprezentací „dělá“). Analýza slovníkových a gramatických prvků konkrétního textu umožňuje odhalit řád diskurzu, který operuje za konkrétními textovými manifestacemi, a příslušný sociální kontext, resp. se na jejich odhalení podílí.

Protože konkrétní text je jen částí sociální události, východiskem analýzy je sociální událost (s. 223) – to snižuje míru lingvističnosti autorova přístupu a zvyšuje relevantnost Faircloughovy koncepce pro sociální výzkum (ale zároveň odlišuje kritickou analýzu diskurzu od sociologických přístupů, jako je konverzační analýza).

Žánry jakožto jeden ze tří komponentů řádu diskurzu, který „řídí“ to, co bude, nebo nebude řečeno, resp. jak to bude řečeno, jsou uvažovány na třech úrovních abstraktnosti – nejabstraktnějšími kategoriemi jsou tzv. prežánry (v české tradici „slohové postupy“), tj. žánry jako dialog, argumentace či vyprávění, konkrétnějšími kategoriemi jsou žánry nezapuštěné do specifických typů situací, např. interview, a ještě konkrétnější jsou tzv. situované žánry, např. etnografické interview.

Také diskurzy jakožto další z komponentů řádu diskurzu lze uvažovat na různých úrovních abstraktnosti, a to podle toho, jak rozsáhlý aspekt světa je diskurzem reprezentován. Na první pohled toto vypadá, jako by delimitace a existence diskurzů byla víceméně libovolným rozhodnutím analytika, ale Fairclough váže konkrétní diskurz i na existenci dalších stabilních sociálních jevů nediskurzivní povahy (vyjasněno to však v recenzované knize příliš není). Analytik v konkrétním textu, resp. textech, pak rozpozná určitý diskurz (nebo prvky více diskurzů) tak, že

1. identifikuje části světa, které jsou reprezentovány, tj. hlavní témata textu, 2. identifikuje specifickou perspektivu, z níž je reprezentace učiněna. Přínos textové analýzy je v tom, že problém reprezentování dokáže situovat až na úroveň jednotlivých vět a soupeřící reprezentace identifikovat například jako rozdíl mezi „soupeřícími“ gramatickými kategoriemi; např. rozdíl mezi tím, zda aktéři problematických sociálních procesů *jsou uvedeni* – *nejsou uvedeni*, se ve větě může manifestovat jako rozdíl mezi aktivními a pasivními syntaktickými konstrukcemi.

Styly jakožto třetí z komponentů řádu diskurzu, tj. charakteristické způsoby produkování identit, probírá Fairclough především z hlediska toho, jak se při reprezentaci světa uplatňuje modalita a hodnocení. Jde tedy o to, jak autoři podávají určitý „fakt“ z hlediska toho, zda je („absolutně“) pravdivý, nutný, možný, žádoucí, nežádoucí, dobrý apod. Tímto rysem mluvení (psaní) jsou autoři rozpoznatelní jakožto individuality, ale i jako nositelé určitých sociálních identit, jako je manažer, politik, expert (opět se tu počítá s různými úrovněmi abstrakce).

Zatím jsem ve své recenzi sledoval především systémový charakter Faircloughovy textové analýzy. Bylo to podle mne nutné z toho důvodu, že kniha nabízí mohutný analytický aparát mající značné syntetizující ambice, a je proto obtížné se v ní rychle zorientovat. Sám autor zdůrazňuje expertní („němický“) charakter svého přístupu a snahu učinit textovou analýzu kompatibilní s zpracovanými obecnými teoriemi (s. 15). Za pozornost však stojí určitě i to, že „výkonost“ uvedeného systému analytických kategorií a perspektiv je ilustrována velkým množstvím příkladů, které lze v autorově terminologii charakterizovat jako diskurzivní produkty „nového kapitalismu“. Fairclough analyzuje takové jevy, jako je globalizace, „governance“, ideologie, legitimizace, hegemonie, „promotional culture“, veřejná sféra, estetizace veřejných identit atd. Autorovou ambicí je ukázat, jak určitá sociální teorie nebo její aspekt mohou být „operacionalizovány“

v termínech textové analýzy, a takto chce podpořit jejich platnost (viz např. výklad o Habermasově rozdílu mezi „strategickým“ a „komunikačním jednáním“ na s. 110). Autorova kniha tedy není jen jakousi „sociální stylistikou“, či „stylistikou pro sociology“.

To se ostatně ukazuje v závěrečné kapitole, kde autor zformuloval „manifest kritické analýzy diskurzu“ (s. 202–211). Zde zdůrazňuje, že recenzovaná kniha je jen částí širého chápaného programu kritické analýzy diskurzu (a dodávám kritické analýzy diskurzu ve *Faircloughově* pojetí), tento ambiciózní program představuje a naznačuje, jaké místo v něm předmět jeho poslední knihy zaujímá. Kritická analýza diskurzu coby „forma jazykové kritiky“ je tu prezentována jako sekvence těchto pracovních zásad: 1. Zaměřte se na sociální problém, který má sémiotickou (diskurzivní) dimenzi, 2. nalezněte překážky zabraňující vyřešení tohoto problému tím, že budete analyzovat (a) síť praktik, v níž se problém nachází, (b) vztah diskurzivních prvků k jiným prvkům v rámci příslušné praktiky, resp. praktik, (c) sám diskurz, tj. (i) řád diskurzu, (ii) vztahy mezi texty, náležejícími k témuž diskurzu, ale i k různým diskurzům, a samotné texty („interdiskurzivní“ a „textová analýza“), 3. uvažujte, zda sociální řád (síť praktik) v jistém smyslu „potřebuje“ tento problém, 4. nalezněte způsoby, jak lze uvedenou překážku zvládnout, 5. kriticky reflektujte provedenou analýzu (viz s. 209–210). Předmět recenzované knihy se vztahuje především k bodu 2(c) a zvláště 2(c)(ii).

V závěrečné kapitole jsou také shrnuty základní body textové analýzy (s. 191–194), které jsou uspořádány tak, že mohou být využity jako algoritmus analytických kroků při rozboru konkrétního textu. Fairclough k takovému přístupu sice explicitně nenavádí, ale sám takto postupuje v jediné exemplární komplexní analýze textu („How Can Globalization Deliver the Goods: The View from the South“), která bezprostředně následuje (s. 194–202). Jak už je naznačeno výše, textová analýza je v zásadě myšlena jako nástroj,

s jehož pomocí lze odhalit něco, *co již existuje*, a tak lépe obnažit „kritizovaný jev“ a v poslední instanci přispět k jeho nápravě (viz výše). Nad souhrnem základních bodů textové analýzy však čtenáře možná napadne, zda autorovu knihu nelze využít i opačně: nejen k analýze textů a diskurzů, ale i k jejich *produkcí*. Nejsou pak některé autorovy analytické kroky a postupy vlastně zároveň metodami, jak přispět k produkci oněch „kritizovaných jevů“, resp. metodami, jak je produkovat ještě dokonaleji? To je však spíš otázka pro obecný program kritické analýzy diskurzu a ten není předmětem recenzované knihy (k některým aspektům tohoto problému viz už ve Faircloughově starší publikaci *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press 1992, s. 239). Na tomto místě je naopak vhodné opakovat po autorovi (a potvrdit jeho slova), že recenzovaná kniha je komponována jako úvod do textové analýzy pro společenskovední pracovníky bez ohledu na to, zda se hlásí ke *kritickému* sociálnímu výzkumu, či dokonce ke kritické analýze diskurzu samé.

Na závěr: Nepochybuji, že Faircloughova kniha si najde své čtenáře i v Česku a studium této knihy jim mohu vřele doporučit. Chtěl bych však upozornit českého čtenáře na to, že musí počítat s neshodou, kterou mu bude působit to, že není rodilým mluvčím angličtiny. To se projeví především ve dvou ohledech. Prvním je to, že mu budou klást větší odpor Faircloughovy analýzy konkrétních anglických promluv a textů, a druhým to, že textová analýza využívá pojmoslovný aparát britské gramatické tradice, konkrétně lingvisty M. Hallidaye. I když Hallidayova „systémová funkční lingvistika“ je poměrně blízká české funkcionalistické tradici, rozdíly tu jsou a ne všechno lze mechanicky přenášet z jedné tradice do druhé. Bylo by proto dobré, kdyby si český společenskovední čtenář během četby Faircloughovy knihy aktivoval své středoškolské znalosti českých gramatických a stylistických termínů (v zásadě víc než středoškolskou znalost nepředpokládá ani Fairclough). S prospěchem lze nahlížet například do knihy *Český jazyk pro I.–IV. ročník*

středních škol (mluvnická a stylistická část), Praha, SPN, 1. vyd. 1995 (autoři Z. Hlavsa, M. Čechová, F. Daneš, K. Hausenblas, J. Hoffmannová aj.).

Jiří Nekvapil

Paul Chilton: *Analysing Political Discourse. Theory and Practice*

London, New York, Routledge 2004, 226 s.

Tato pozoruhodná kniha¹ je zamýšlena jako úvod do analýzy politického diskurzu. Uvedme si nejprve základní členění knihy, aby se nám o jejích jednotlivých aspektech dobře mluvilo.

Část I: *Politická zvířata jako mluvoící savci*

1 „Politika a jazyk“; 2 „Jazyk a politika“; 3 „Interakce“; 4 „Reprezentace“

Část II: *Domácí aréna*

5 „Politická interview“; 6 „Parlamentní jazyk“; 7 „Cizinci“

Část III: *Globální aréna*

8 „Vzdálená místa“; 9 „Oddělené světy“; 10 „Úloha náboženství“

Část IV: *Závěrečné myšlenky*

11 „Za teorií jazyka a politiky“

Věcná tematika se rozvíjí od britské „domácí arény“ (část II) k „aréně globální“ (část III). Konkrétně se postupuje od analýzy rozhlasového interview s labouristickou političkou v červenci 2001 těsně před parlamentními volbami (text A) a interpelací na premiéra 7. července 1999 (text B) až k analýze prohlášení tehdejšího prezidenta USA W. Clintona o začátku ozbrojených akcí proti Srbsku z 24. března 1999 (text C), prohlášení prezidenta G. W. Bushe o zahájení ozbrojených akcí proti Afganistanu ze 7. října 2001 (text D), prohlášení Usámy bin Ládina z téhož dne, které se zabývá zničením newyorských mrakodrapů Twin Towers (text E), a konečně řeči G. W. Bushe ve washingtonské Národní katedrále z 14. září 2001 (text F).

Autorovy metodologické role v části II a III jsou značně odlišné. V části II má au-